

בס"ד

ערי המקלט

לפרשת שופטים (ע"פ שיעורו של הרב יונתן גרוסמן)

א. פתיחה

בפרשתנו (י"ט, א-י) אנו קוראים על הציווי להקים ערים המיועדות "לנוס שמה כל רוצח". הפרשה דומה למדי לציווי על הקמת ערי המקלט בפרשת מסעי (במדבר ל"ה). לצורך הדיון, נציג תחילה את שתי הפרשיות זו מול זו, ונעמוד על השווה והשונה בין שתיהן:

1. השוואה בין הציוויים על ערי המקלט בפרשתנו ובפרשת מסעי

פרשת מסעי	פרשת שופטים	הציווי
(י) דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם כי אתם עברים את הירדן ארצה פנעו: (יא) והקרייתם לכם ערים ערי מקלט תהיינה לכם ונס שמה רצח מכה נפש בשנגה: (יב) והיו לכם הערים למקלט מגאל ולא ימות הרצח עד עמדו לפני העדה למשפט:	(א) כי יקרית יהנה אליה את הגוים אשר יהנה אליהך נתן לך את ארצם וירשתם וישבת בעריהם ובבתיהם: (ב) שלוש ערים תבדיל לך בתוך ארצך אשר יהנה אליהך נתן לך לרשתה(א)... והיה לנוס שמה כל רצח:	
(ג) תכין לך הדרך ושלשת את גבול ארצך אשר ינחילך יהנה אליהך		הכנת הדרך
(יג) והערים אשר תתנו שש ערי מקלט תהיינה לכם: (יד) את שלש הערים תתנו מעבר לירדן ואת שלש הערים תתנו בארץ פנעו ערי מקלט תהיינה:	"שלוש ערים תבדיל לך בתוך ארצך אשר ה' א-לוהיך נתן לך לרשתה... ואם ירחיב ה' א-לוהיך את גבולך... ויספת לך עוד שלש ערים על השלש האלה" ¹ . (ב-ט)	מספר הערים
(טז) ואם בכלי ברזל הכהו וימת רצח הוא מות יומת הרצח: (יז) ואם באבן יד אשר ימות בה הכהו וימת רצח הוא מות יומת הרצח: (יח) או בכלי עץ יד אשר ימות בו הכהו וימת רצח הוא מות יומת הרצח... (כ) ואם בשנאה יהדפנו או השליך עליו בצדיה וימת: (כא) או באיבה הכהו בידו וימת מות יומת המכה רצח הוא גאל הדם ימית את הרצח בפגעו בו:		הגדרת רוצח במזיד
(כב) ואם בפתע בלא איבה הדפו או השליך עליו כל כלי בלא צדיה: (כג) או בכל אבן אשר ימות בה בלא ראות ויפל עליו וימת והוא לא אויב לו ולא מבקש רעתו:	(ד) וזה דבר הרצח אשר ינוס שמה וחי אשר יכה את רעהו בכלי דעת והוא לא שגא לו מתמול שלשם: (ה) ואשר יבא את רעהו ביער לחטב עצים ונדחה ידו בגרזן לכרות העץ ונשל הברזל מן העץ ומצא את רעהו וימת	הגדרת רוצח בשגגה
(כד) ושפטו העדה בין המכה ובין גאל הדם על המשפטים האלה: (כה) והצילו העדה את הרצח מיד גאל הדם והשיבו אותו העדה אל עיר מקלטו אשר נס שמה:	הוא ינוס אל אחת הערים האלה וחי: (ו) פן ירדף גאל הדם אחרי הרצח כי יחס לבבו והשיגו כי ירבה הדרך והכהו נפש ולו אין משפט מות כי לא שגא הוא לו מתמול שלשום:	הגעת הרוצח לעיר
(כה) וישב בה עד מות הכהן הגדל אשר משח אותו בשמן הקדש: (כו) ואם יצא יצא הרצח את גבול עיר מקלטו אשר ינוס שמה: (כז) ומצא אותו גאל הדם מחוץ לגבול עיר מקלטו ורצח גאל הדם את הרצח אין לו דם: (כח) כי בעיר מקלטו ישב עד מות הכהן הגדל ואחרי מות הכהן הגדל ישוב הרצח אל ארץ אבותיו:		עזיבת הרוצח את העיר
(לא) ולא תקחו כפר לנפש רצח אשר הוא קשע למות כי מות יומת: (לב) ולא תקחו כפר לנוס אל עיר מקלטו לשוב לשבת בארץ עד מות הכהן: (לג) ולא תחניפו את הארץ אשר אתם בה כי הדם הוא יחניף את הארץ ולא יכפר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שפכו: (לד) ולא תטמא את הארץ אשר אתם יושבים בה אשר אני שכן בתוכה כי אני יהנה שכן בתוך בני ישראל:	(י) ולא ישפך דם נקי בקרב ארצך אשר יהנה אליהך נתן לך נחלה והיה עליך דמים:	הדם והארץ

1 במסגרת זו לא נדון בשאלה על אלו שלוש ערים נוספות מדובר כאן. לדעת רש"י אלו הן שלוש ערים מעבר ליש שזכרו בפרשת מסעי: "ואם ירחיב - כאשר נשבע לתת לך ארץ קיני וקניזי וקדמוני. ויספת לך עוד שלש - הרי תשע: שלוש שבעבר הירדן ושלוש שבארץ כנען ושלוש לעתיד לבא". ועיין רמב"ע ורמב"ן.

העיר משמשת בפרשתנו בתפקיד דומה לזה של המעונות של מינו, המגנים על נשים החוששות מפני בעליהן.

כלומר ראיית עיר המקלט גם כמעין בית כלא-מופיע רק בפרשת מסעי ולא בפרשייה המקבילה בפרשתנו (שופטים).

ונשאלת השאלה, אם כל מטרת עיר המקלט להגן על הרוצח, מדוע לא נאפשר לאותו רוצח לצאת מן העיר אם הוא עצמו מעוניין בכך?

הקושי מתחדד בכך שעל פי פרשת מסעי "כי בעיר מקלטו ישב עד מות הכהן הגדל, ואחרי מות הכהן הגדל ישוב הרצח אל ארץ אחוזתו" (ל"ה, כח).

כלומר ישנו זמן מדויק, שרק לאחריו יכול הרוצח בשגה "להשתחרר" מעיר המקלט.

ומדוע לא יוכל אותו רוצח לצאת מן העיר בעת שירצה? אולי סכנת הגואל איננה קיימת עוד (למשל, אם מת או שגר במקום רחוק)?

מעמדו של רוצח בשוגג:

מפרשת מסעי עולה גם שבאופן עקרוני רוצח בשגה היה ראוי לעונש מיתה, ובתנאים מסויימים הוא אכן עלול למות - אם יעזוב את עיר מקלטו (במדבר ל"ה, כו-כז):

"ואם יצא יצא הרצח את גבול עיר מקלטו אשר ינוס שמה: ומצא אותו גאל הדם מחוץ לגבול עיר מקלטו - ורצח גאל הדם את הרצח אין לו דם."

בשל העובדה שההריגה הייתה בשגה, התורה מקלה על האדם ומאפשרת לו להמיר את עונש המוות המגיע לו בעונש מאסר.

למרות זאת, עדיין מותר לגואל הדם להרוג את הרוצח בלי להיענש על כך, אם רק יצא מעיר מקלטו.

כלומר מפרשית ערי מקלט שבפרשת מסעי עולה שגישת התורה היא ש"אדם מועד לעולם", ואין לבטל את אחריותו של אדם ההורג אדם אחר בשוגג.

על כן, העיר מכונה בפרשה זו "עיר מקלט" המשמשת כ"מקלט מגואל", כיוון שהרוצח בשגה זקוק לעיר שבה יהיה מוגן מפני גואל הדם, הרשאי להורגו.

יתר על כן, הכתוב מצווה על הרוצח לשבת בעיר מקלט כמעין "בית סוהר".

כפי שעולה הן מהחייב להתזיר את הרוצח לעיר המקלט ביד בית הדין לאחר משפטו, והן מהאיסור לקחת כופר מאת הרוצח בשגה במקום להושיבו בעיר המקלט.

בניגוד לכך, אין בפרשייה שבדברים שום אזכור להליך המשפטי שעובר הרוצח, והפרשייה מתארת את עיר המקלט כמקום הגנה לרוצח מפני גואל הדם (דברים י"ט, ו-ז): "פן ירדוף גאל הדם אחרי הרצח כי יחס לבבו והשיגו... על כן אנכי מצוך לאמר שלוש ערים תבדיל לך".

לצד הנושא המשותף, קיימים כמה הבדלים בולטים בין שתי הפרשיות, שעליהם נעמוד להלן.

מטרת ערי המקלט

נראה, שההבדל המרכזי בין שתי הפרשיות הוא התפיסה הכללית של רעיון עיר המקלט. מפרשת מסעי מתקבל הרושם שלעיר המקלט יש משמעות משפטית, והיא משמשת בשני תפקידים:

- ראשית - כ"מעצר הגנתי" המגן על הרוצח עד עמידתו למשפט: "והיו לכם הערים למקלט מגואל ולא ימות הרוצח עד עמדו לפני העדה למשפט" (י"ב);
- שנית - אחרי המשפט - כ"בית כלא", שבו אמור הרוצח בשוגג לשהות, אף שלא ברצונו, עד מות הכהן הגדול: "והשיבו אותו העדה אל עיר מקלטו אשר נס שמה וישב בה עד מות הכהן הגדול" (כ"ה).

בתקופה זו הרוצח בשוגג אמנם נהנה מהגנת עיר המקלט מפני גואל הדם המאיים עליו, אך עיר המקלט מהווה גם עונש עבורו, שכן אין לו אפשרות לעזובה אפילו אם ירצה בכך.

כלומר, בפרשת מסעי, בריחתו של הרוצח בשגה לעיר מקלט קשורה באופן הדוק למשפט העומד בפניו.

בתחילה מתוארת זמן ישיבתו בעיר לאחר הרצח עד המשפט (במדבר ל"ה, יב):

"והיו לכם הערים למקלט מגאל, ולא ימות הרצח עד עמדו לפני העדה למשפט".

ובהמשך לאחר המשפט, אם הוכח כי הרצח אכן נעשה בשגה ולא בזדון, אזי (במדבר ל"ה, כה)

"והצילו העדה את הרצח מיד גאל הדם והשיבו אתו העדה אל עיר מקלטו אשר נס שמה"

כמו כן, מהפסוק "והשיבו אתו העדה אל עיר מקלטו אשר נס שמה" נראה כי חובה על העדה להשיב את הרוצח אל עיר המקלט, וכי זהו חלק מגזר הדין המוטל עליו.

רעיון זה מוכח בהמשך הפרשה, באיסור לקחת כופר מאת הרוצח בשגה (במדבר ל"ה, לב-לג):

"ולא תקחו כופר לנפש רצח אשר הוא רשע למות (רוצח במזיד) כי מות יומת. ולא תקחו כופר לנוס אל עיר מקלטו לשוב לשבת בארץ עד מות הכהן (רוצח בשגה)"

כלומר הכתוב מצווה בין האיסור לקחת כופר מרוצח במזיד (במקום להמיתו), לבין האיסור לקחת כופר מרוצח בשגה במקום להגלותו לעיר מקלט (ראה רש"י במקום שמדגיש כי מדובר ברוצח בשגה לאחר משפטו).

כלומר, הגלות לעיר מקלט קשורה להליך המשפטי שעובר הרוצח בשגה.

לעומת זאת, בפרשת שופטים נראה שעיר המקלט איננה עונש, אלא להיפך - זכות עבור ההורג בשגה.

העיר משמשת כמקום הגנה לרוצחים בשגה, הנרדפים ע"י אנשים המעוניינים לנקום בהם ולהורגם על אף שאין לכך הצדקה אובייקטיבית. החברה מחוייבת לדאוג למצבם האומלל של ההורגים בשגה, ולכך נועדה עיר המקלט.

[אמנם, גם בפרשתנו מופיע הדין שגואל הדם מבצע את גזר דין המות שנגזר על הרוצח :

2. דברים י"ט

(יא) וְכִי יִהְיֶה אִישׁ שָׁנָא לְרֵעֵהוּ וְאָרַב לוֹ וְקָם עָלָיו וְהָכֹהוּ נָפֶשׁ וְנָס אֶל אַחַת הָעָרִים הָאֵלֶּ: (יב) וְשָׁלְחוּ זֶקְנֵי עִירוֹ וְלָקְחוּ אֹתוֹ מִשָּׁם וְנָתְנוּ אֹתוֹ בְּיַד גֹּאֵל הַדָּם וּמָת:

אבל הוא מופיע ביחידה הבאה העוסקת בדינו של רוצח במזיד כדן נפרד, בעוד שבפרשת מסעי הדין מובא כחלק מההליך שבו מברר בית הדין האם הרוצח הרג במזיד או בשוגג.

חלוקת ערי המקלט בין עבר הירדן המזרחי לעבר הירדן המערבי

כידוע החיוב בפרשת מסעי הוא להקים שש ערים, שלוש בכל עבר של הירדן.

חלוקה זו התמיהה כבר את חז"ל (ראה ספרי פר' קס, ובבלי מכות דף י"ע"א).

חלוקה זו נראית לכאורה לא צודקת, שהרי בעבר הירדן המערבי גרים תשעה וחצי שבטים, ואילו בעברו המזרחי של הירדן גרים שניים וחצי שבטים בלבד.

רש"י (בפרשת מסעי) מביא את תשובת חז"ל על פי הגמרא במכות דף ט' ע"ב ואומר:

3. רש"י בפרשת מסעי

"אף על פי שבארץ כנען תשעה שבטים וכאן אין אלא שניים וחצי, השווה מניין ערי המקלט שלהם, משום דבגלעד נפשי (=רבים) רוצחים"

אלא תשובה זו אינה מספקת משתי סיבות:

א. כיצד יודע הכתוב כי בגלעד עתידים להיות רוצחים רבים, והאם ישנה כאן קביעה כי לאורך הדורות כולם משוללת מתושבי הגלעד (שבעבר הירדן המזרחי) הבחירה לשוב בתשובה, וכי לעולם עתידים להיות רוצחים רבים ביניהם?

ב. עיר המקלט נוגעת לרוצחים בשגגה, ודבר זה אינו נוגע לאישיותם של התושבים ולאופיים, שהרי רצח בשגגה מתרחש בטעות. וכי בגלעד נפשי טעויות!?

שאל זאת כבר הרמב"ן על אתר:

4. הרמב"ן

ראע"פ שאין המקלט אלא בשוגגין, היו שופכי דמים במרמה ומראין עצמן כשוגגין, והוצרך להרבות להם ערי מקלט לקלוט את כולן שלא נודע מי המזיד. ואם כן צוה הקב"ה זה על שם העתיד, על דרך וקם העם הזה וזנה (דברים לא טז), או שיאמרו שהיה אויר ארץ גלעד מגדלת רוצחים מאז היתה לגוי:

הרב יונתן גרוסמן מציע שהתשובה לחוסר האיזון שבחלוקת הערים מצויה בפרשתנו, בה מופיע הטעם לחלוקה זו (דברים י"ט, ו-י):

"פן ירדף גאל הדם אחרי הרצח כי יחס לבבו והשיגו כי ירבה הדרך והכהו נפש... על כן אנכי מצוך לאמר שלוש ערים תבדיל לך. ואם ירחיב ה' את גבלך כאשר נשבע לאבתך ונתן לך את כל הארץ... ויספת לך עוד שלוש ערים על השלוש האלה. ולא ישפך דם נקי בקרב ארצך."

כמו כן בתיאור הדין בחומש דברים אין ולו רמז, כי הרוצח בשגגה מצווה לשבת בעיר, אלא זוהי אופציה הפתוחה בפניו. ההבדל המשמעותי ביותר בין שתי הפרשיות, הוא שבעוד שבפרשת מסעי נאמר שאם גואל הדם ירצח את הרוצח - "אין לו דם" (כלומר הרוצח למעשה חייב מיתה ולכן גואל הדם שהורג את הרוצח אינו חייב - אין לו דם),

ואילו בפרשתנו נאמר שלרוצח - "אין משפט מוות"! וכן נאמר שאם חלילה יהרג גואל הדם את הרוצח הרי שזה בבחינת "ולא ישפך דם נקי בקרב ארצך אשר ה' אלוך נותן לך נחלה והיה עליך דמים". על כן, עיר המקלט בפרשת מסעי איננה "מקלט מגואל", אלא עיר שנועדה "לנוס שמה כל רוצח".

מעמד גואל הדם

בפרשתנו (שופטים), גואל הדם מתואר כקרוב המשפחה המבקש לנקום בהורג קרובו ולרצחו נפש, והכתוב מבטא זאת בשתי מילים ברורות:

"כי יחס לבבו" (ו')

כלומר: בשל כעסו הבלתי נשלט של הגואל, הוא עלול להרוג את רוצח קרובו.

גם בספר במדבר הפרשה מתחילה באווירה דומה: "והיו לכם הערים למקלט מגאל" (י"ב).

ואולם, כפי שכבר הזכרנו, ישנו תיחום לזמן ישיבתו בעיר- "עד עמדו לפני העדה למשפט". מה קורה לאחר המשפט?

תחילה, שזור הכתוב בתוך פרשיית רוצח בשגגה את אשר יקרה אם יוכח במשפטו כי הוא רצח במזיד, ולאחר תיאור שני התסריטים של רוצח במזיד, חוזר הכתוב לביורר הדין במקרה אם הרג בשוגג.

שני התסריטים של רוצח במזיד מתוארים בכתוב:

א. "ואם בכלי ברזל הכהו וימת... ואם באבן יד... או בכלי עץ" (ל"ה, טז-יט).

כלומר, על פי כלי הרצח מוכח כי הרוצח הרג במזיד.

ב. "ואם בשנאה יהדפנו... או באיבה הכהו" (ל"ה, כ-כא).

כלומר, על פי צורת הרצח מוכח כי הרגו במזיד.

ובסיום כל אחד משני התיאורים הללו ישנו סיום זהה המופיע בקטע כעין פזמון חוזר (בפס' יט; כא): "גאל הדם הוא ימית את הרצח, בפגעו בו הוא ימתנו".

כלומר, על פי פרשת מסעי אם מתברר כי הרוצח הרג במזיד, אזי גואל הדם הוא שמוציא לפועל את עונש המוות.

כביכול, לא בית הדין הורג את הרוצח; אלא אותו קרוב משפחה, שבתחילה ביקש הכתוב לגונן על הרוצח מפניו, הוא שמבצע את עונש המיתה בהוראת הכתוב (ובית הדין).

כלומר בניגוד לתיאור בפרשתנו (שופטים), בו מוצג גואל הדם כ"חמום מוח" שיש להגן על הרוצח מפניו, בפרשת מסעי יש לגואל הדם תפקיד חשוב בהליך השיפוט, או לפחות בביצוע גזר הדין.

והן בסלילת דרכים רחבות ונוחות להליכה מהירה, כמו שאומר ראב"ע :

6. ראב"ע

תכין לך הדרך – להיות הערים במקום שיהא דרכו מוכנת ומיושבת

וחזקוני מפרש :

7. חזקוני

תכין לך הדרך – שיהיה הדרך גדול וכבוש ומכוון, שלא יטעה מליך אל המקלט

גם הדגש כי הערים צריכות להיות במרחק שווה זו מזו ("ושלשת את גבול ארצך") מופיע דווקא בפרשתנו, וקשור כמובן לסיבה שהודגשה כבר-בריחה מהירה לעיר המקלט.

מספר הסברים להבדלים בין הפרשות

א. על דרך הפשט ניתן להסביר שבפרשת שופטים מתואר הזמן שבין ההריגה לבין הגעתו של הרוצח לעיר המקלט.

בשלב זה גואל הדם הוא "חמום מח", עדיין אין לו "משפט מוות" – כי הוא עדיין לא נשפט, ולכן יש להכין לו את "ערי המקלט" שיגנו עליו מפני גואל הדם.

פרשת מסעי לעומת זאת מתייחסת בקצרה לאותו זמן :

"(יא) וְהִקְרִיתֶם לָכֶם עָרִים עָרֵי מִקְלָט תִּהְיֶינָה לָכֶם וְנָס שָׁמָּה רֹצֵחַ מִכָּה נָפֵשׁ בְּשִׁגְגָה:(יב) וְהָיוּ לָכֶם הָעָרִים לְמִקְלָט מִגָּאֵל וְלֹא יָמוּת הָרֹצֵחַ עַד עֲמִדוֹ לִפְנֵי הָעֵדָה לְמִשְׁפָּט:" וממשיכה לתאר מה קורה במשפט ולאחריו.

שתי המטרות של ערי המקלט

ב. הרב יונתן גרוסמן מציע שלמעשה לערי המקלט יש שני תפקידים מרכזיים, וכל תפקיד יכול לעמוד בפני עצמו, גם אם המימוש של שניהם מתבצע בו זמנית.

על פי פרשית ערי המקלט בפרשתנו (שופטים) עיר המקלט משמשת כמקלט מפני גואל הדם.

הכתוב מציע בפני הרוצח בשגגה אפשרות הגנה, מקום שבו לא יוכל גואל הדם להרגו.

ומכיוון שזהו הדגש בפרשייה שבדברים, מודגשים דינים הקשורים מהותית לפעולת הבריחה של הרוצח מפני הגואל ולאופציית ההגנה שעיר המקלט מציעה לו: השילוט והכנת הדרכים.

במקביל, גואל הדם מוצג כמי ש"חס לבבו", ויש להגן על הרוצח מפניו.

כמו כן, אין ולו ברמז דרישה של בית הדין שישב בעיר זו. זוהי אופציה הפתוחה בפניו, אך אין סיבה משפטית שבעטייה נחייב אותו לגור דווקא בעיר מקלט.

הערה: תפיסה זו ממשיכה את הקו העולה מהופעת הדין בפרשת משפטים שם נאמר (שמות כ"א, יג-יד): "מכה איש ומת מות יומת. ואשר לא צדה והא-להים אנה לידו ושמתו לך מקום אשר ינוס שמה"

החידוש שבתפיסת עיר המקלט המופיע בפרשת מסעי הוא שלעיר המקלט ישנו תפקיד משפטי, והישיבה בעיר מהווה מעין עונש לרוצח בשגגה.

אמנם הוא אינו מתחייב בעונש מוות (כרוצח במזיד), אך עדיין עליו לשבת ב"בית סוהר" - בעיר מקלט.

כלומר, ערי המקלט אינן נמדדות על פי מספר התושבים, אלא על פי גודלה של הארץ - "כי ירבה הדרך". כלומר הקריטריון הוא גיאוגרפי ולא דמוגרפי, ומכיוון שאורכה של עבר הירדן המזרחי הוא כאורה של עבר הירדן המערבי צריך בשניהם אותו מספר של ערי מקלט.

רוצח בשגגה צריך להגיע מהר ככל האפשר לעיר מקלט, לפני שגואל הדם ישיגו. על כן, בין אם תושבים רבים באזור ובין אם מעט, יש להגדיר ערים במרחק בריחה סביר, כדי שהרוצח יספיק להגיע אליהן לפני שגואל הדם ישיגו.

בנוסף שואל הרמב"ן, מה המיוחד בששת הערים המוזכרות בשתי הפרשיות. הלא ללוויים עוד 42 ערים שגם הן משמשות כערי מקלט. ואם כן החלוקה צודקת :

המשך הרמב"ן

ואני תמה, כי על דעת רז"ל (מכות י.) הכתוב שאמר (לעיל פסוק ו) ועליהם תתנו ארבעים ושתים עיר, כולם למקלט צוה בהם, והנה היו מהם בארץ כנען ל"ו ערים ובעבר הירדן ו' וכולן קולטות לדעת רז"ל. והנה היו המקלטים לכל ארץ ישראל ביושר והשויה, כי ארבע ערי מקלט יגיעו לשבט, גם חשב שבט מנשה בארץ כנען מפני שרובו שם היה.

ואולי בערי המועד (כלומר ערי המקלט) ריבה ה' בעבר הירדן לכבוד משה, שיבדיל הוא חציין, אבל בכללן במדה ובמנין היו :

הרמב"ן בפרשת מסעי עונה על שתי השאלות ומחשב כי גודלו של עבר הירדן המזרחי דומה לגודל עבר הירדן המערבי - על פי גבולות ההבטחה, ומחדש כי רק ששת הערים המוזכרות בשתי הפרשיות שימשו כערי מקלט :

המשך הרמב"ן

ועל דרך הפשט נראה בעיני, כי ארץ עבר הירדן היתה גדולה מאד ... והנה היתה עבר הירדן גדולה מאד, ראויה לשלש ערי מקלט ככל ארץ ישראל מן הירדן והלאה, והיו אלה השש ערים לבדן קולטות, והארבעים ושתים למגרשי הלויים לא למקלט

הכנת הדרכים המובילות לערי המקלט

למיקום ערי המקלט, ישנו דין נוסף המופיע רק בפרשתנו (שופטים) (דברים י"ט, ג) :

"תכין לך הדרך ושלשת את גבול ארצך"

ציווי זה מורה כי יש להקל את הדרך על אותו רוצח בשגגה שנס כעת על נפשו, הן בשילוט הדרכים, כמו שאומר רש"י בפרשתנו על פי הבבלי, מכות דף י"ע"א :

5. רש"י ב"שופטים"

תכין לך הדרך – 'מקלט מקלט' היה כתוב על פרשת דרכים ושלשת את גבול ארצך - שיהא מתחלת הגבול עד העיר הראשונה של עיר מקלט כשיעור מהלך שיש ממנה עד השניה וכן משניה לשלישית וכן מן השלישית עד גבול השני של ארץ ישראל

בפרשת מסעי עיר המקלט משמשת כאמצעי משפטי, ואחד מתפקידיה הוא לשמש כמקום מעצר, וכמקלט לרוצח מן הגואל עד עמדו למשפט.

אשר על כן, יש לפרט באילו מצבים ראוי הרוצח בשגגה ליהנות מהגנה זו, כפי שמדגישה הפרשה לאחר תיאור המקרים השונים: **"ושפטו העדה בין המכה ובין ג'אל הדם על המשפטים האלה" (כ"ד)**.

ג. בפרשת מסעי, שבה עיר המקלט משמשת גם כעונש, נאמר שאם הרוצח אכן רצח בשגגה - **"והשיבו אותו העדה אל עיר מקלטו"**.

לעומת זאת, בפרשת שופטים, המתייחסת רק למימד ההגנה שבעיר המקלט, נאמר שהרוצח נס בעצמו לעיר: **"הוא ינוס אל אחת הערים האלה"**.

ד. בפרשת מסעי נאמר שהרוצח צריך להישאר בעיר **"עד מות הכהן הגדול"**. בכך מודגש הצורך של הרוצח בשגגה בכפרה, שתושג רק במותו של הכהן הגדול.

כמו כן, מודגש גם חוסר-האפשרות של הרוצח לצאת מן העיר לפי רצונו.

בפרשתנו - איסור זה אינו מוזכר, והרושם המתקבל הוא שהשהות בעיר המקלט תלויה ברצונו של הרוצח ובחששו מפני גואל הדם, ואם ירצה - הרשות נתונה בידו לעזוב את העיר.

ה. בשתי הפרשיות מדגישה התורה את החשש מפני שפיכת דם נקי, אולם בכיוונים הפוכים לחלוטין!

בפרשת מסעי ישנה השוואה משמעותית בין רוצח במזיד לבין רוצח בשגגה, והתורה אוסרת לקחת משניהם כופר:

אסור לקחת כופר מרוצח במזיד כדי לפטור אותו מעונש המוות, ואסור לקחת כופר מרוצח בשגגה כדי לפטור אותו מחובת הגלות (במדבר ל"ה, **לא-לב**):

"ולא תקחו כפר לנפש רצח אשר הוא רשע למות, כי מות יומת: ולא תקחו כפר לנוס אל עיר מקלטו, לשוב לשבת בארץ עד מות הכהן".

השוואה זו מחדדת את ההתייחסות לגלות לעיר המקלט כאל עונש. לאחר שתי האזהרות הללו, התורה מסבירה מדוע אסור לקחת כופר לנפש שני הרוצחים (במדבר ל"ה, **לג-לד**):

"ולא תחניפו את הארץ אשר אתם בה, כי הדם הוא יחניף את הארץ ולא ארץ לא יכפר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שפכו: ולא תטמא את הארץ אשר אתם יושבים בה אשר אני שכן בתוכה, כי אני ה' שכן בתוך בני ישראל".

האדמה נטמאה בשל שפיכת דמו של הנרצח, וניתן לכפר על טומאה זו רק בעזרת דמו של הרוצח במזיד או גלותו של הרוצח בשגגה (בצירוף הכפרה על ידי מות הכהן הגדול)².

גם פרשתנו מסיימת את פרשת ערי המקלט בהתייחסות לנושא הדם והארץ (דברים י"ט, י"ז):

"ולא ישפך דם נקי בקרב ארצך אשר ה' א-לוהיך נתן לך נחלה, והיה עליך דמים".

ממילא, בפרשייה זו נמצא את עיר המקלט כחלק מרצף ההליך השיפוטי - הוא לא רק בורח לשם מיזמתו, אלא בית הדין מחזיר אותו לשם (בעל כורחו) לאחר שמצא כי הוא רוצח בשגגה.

אסור לשחררו מעיר זו, ואין לקבל כופר תמורת הישיבה בעיר. שחרורו מהעיר תחום בזמן, ומותנה במיתת הכהן הגדול.

גם גואל הדם מוצג בפרשת מסעי כבעל תפקיד משפטי. הוא אינו רק הגורם המאיים שמפניו יש לגונן על הרוצח, אלא הוא גם שליח בית הדין למימוש העונש, כשיש צורך בכך.

מכיוון שהגלות לעיר המקלט מוצגת כעונש, הפרשייה משלבת בתוכה את דין ההורג בשגגה ואת דין ההורג במזיד. קיימת טענה מוסרית כלפי שניהם, באשר הם הרגו את הנפש, וגם אם עונשם שונה, העמדה הבסיסית היא כי שניהם חייבים בעונש ובכפרה על מעשיהם.

כמו שמסביר רש"י הירש את מימד העונש בגלות של רוצח בשגגה:

8. רש"י הירש

"הנה הוא משולח ממולדתו, מגורש מכל אדמת האומה ומרותק למקום היחיד הקולטו ומחזיקו בגבולותיו, ואם יצא בזדון מגבול מקלטו, הרי הוא מתיחס בזלזול לכובד פשעו וגואל הדם זכאי להורגו. וכל הסבל הזה העובר עליו הוא רק דוגמא לסבל שאחיו סבל מידי, שהרי עקר אותו מארצו וממולדתו ומכל חיי חלדו. עתה גם הוא נתלש מכל אדמת חיו שעד כה, כבר נתקו כל קשריו עם חוג ביתו שנפשו של אדם יוצאת אליו, ומקננת בלבו דאגה מתמדת מפני החרב הנוקמת הנטויה על חיו, וכך יחוש כהלכה את ערך החיים שאחיו קיפח ברשלנותו."

ראוי להדגיש כי חז"ל פטרו מחובת הגלות מי שהרג באונס גמור.

צריכה להיות מידה מסוימת של רשלנות כדי לחייב את הרוצח לגלות לעיר מקלט.

רעיון זה משתלב היטב עם פרשת מסעי, שבה הגלות מוצגת כעונש.

משמעות ההבדלים שבין הפרשות (הרחבה למה שהסברנו בסעיף הקודם)

לאור הבחנה זו, ניתן להבין את יתר ההבדלים שבין שתי הפרשיות:

א. רק בפרשת שופטים מוזכר ציווי להכין את הדרך לעיר המקלט. משמעות הציווי הזה, כפי שפירש רש"י, היא להכין שלטים שיכוונו את הרוצחים לערי המקלט - **מקור 5** -:

"תכין לך הדרך - 'מקלט מקלט' היה כתוב על פרשת דרכים. ושלשת את גבול ארצך - שיהא מתחילת הגבול עד העיר הראשונה של עיר מקלט כשיעור מהלך שיש ממנה עד השניה. וכן משניה לשלישית, וכן מן השלישית עד הגבול השני של ארץ ישראל".

זוהי, אפוא, חובה המוטלת על הציבור, לדאוג לנוחיות הגישה לערי המקלט. מובן שדווקא פרשתנו, המתייחסת לערים כאל ערי מנוסה המסייעים לרוצח בשגגה, מזכירה ציווי זה.

ב. רק בפרשת מסעי מוזכרים המקרים שבהם הרוצח חייב מיתה, ואילו פרשתנו אינה מפרטת מקרים אלו.

שוב - הדבר מובן היטב:

2 הרעיון שהארץ זקוקה לכפרה על דם שנשפך שלא כדין מופיע במקומות רבים בתנ"ך: עיין, למשל, בראשית ד', י"א; שמואל ב' כ"א, י; יחזקאל כ"ד, ו-ח; איוב ט"ז, יח.

(ב) ויש הורג בשגגה ותהיה השגגה קרובה לאונס, והוא שיארע במיתת זה מאורע פלא שאינו מצוי ברוב מאורעות בני אדם. ודינו שהוא פטור מן הגלות, **ואם הרגו גואל הדם - נהרג עליו.**

(ג) ויש הורג בשגגה ותהיה השגגה קרובה לזדון, והוא שיהיה בדבר כמו פשיעה או שהיה לו להזהר ולא נזהר. ודינו שאינו גולה, מפני שעונו חמור - אין גלות מכפרת לו. ואין ערי מקלט קולטות אותו, שאינן קולטות אלא המחוייב גלות בלבד. לפיכך, **אם מצאו גואל הדם בכל מקום והרגו - פטור.** ומה יעשה זה? ישב וישמור עצמו מגואל הדם."

החלוקה שמוזכר הרמב"ם דומה לחלוקה שבין שתי הפרשיות.

פרשת מסעי עוסקת במקרים הדומים יותר לקטגוריה השלישית שציין הרמב"ם, ואילו פרשתנו מתייחסת למקרים הדומים יותר לקטגוריה השנייה.

כאמור, ההשוואה אינה מלאה, שהרי לפי דברינו שתי הפרשות עוסקות בגולים, ואילו הרמב"ם מדבר על מקרים שבהם דווקא לא גולים; אולם עצם ההבחנה, ובייחוד הלגיטימציה שנותנת לעיתים התורה לגואל הדם להרוג את הרוצח, משותפת לרמב"ם ולפשוט הכתוב.

הכפרה הנדרשת מרוצח בשגגה

ועדיין עומדת השאלה מדוע צריך הרוצח בשגגה (שאינה קרובה למזיד) להיענש, ומדוע הוא מחויב לשבת בעיר המקלט, להתנתק ממשפחתו, מעבודתו ומרצף חייו?

לדעת הרב יונתן גרוסמן התשובה לשאלה זו נמצאת בפסוקים החותמים את דין רוצח בשגגה בפרשת מסעי, שם נאמר (במדבר ל"ה לב-לד):

"ולא תקחו כיפר לנוס אל עיר מקלטו לשוב לשבת בארץ עד מות הכהן. ולא תחניפו את הארץ אשר אתם בה כי הדם הוא יחניף את הארץ ולא יכפר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שפכו. ולא תטמא את הארץ אשר אתם ישבים בה אשר אני שכן בתוכה, כי אני ה' שכן בתוך בני ישראל"

כלומר, שפיכת דם אדם מטמאת את הארץ!

בין אם הרצח נעשה בכוונת זדון (ואז הכפרה היא בשפיכת דמו של שופך הדמים) ובין אם הדם נשפך בשוגג, התוצאה היא שהארץ נטמאה, והארץ אינה "מסוגלת" להכיל את שופך הדמים בתוכה.

הגלות לעיר המקלט נתפסת כיציאה זמנית מן הארץ, ורק לאחר הגלות ומיתת הכהן, יכול הרוצח לשבת ולשבת בארץ - "לשוב לשבת בארץ עד מות הכהן".

בארץ שה' "שכן בתוכה", ישנה רגישות מיוחדת לשפיכות דמים מחד, אך גם הבנה לטעויות אנוש טרגיות מזה; הארץ דורשת את סילוק שופך הדמים מעליה, אך המוסר המשפטי אינו יכול לסבול הריגת מי שהרג בטעות.

הפשרה היא ניתוקו של הרוצח מהארץ, אך הכפרה היא במיתת הכהן הגדול. לאחר שיכופר לו, יוכל הרוצח בשגגה לשוב לשבת בארץ.

כאן, נראה שההתייחסות אינה לדמו של הנרצח, אלא לדמו של הרוצח בשגגה!

כל הפרשייה מכוונת בדיוק כדי למנוע את שפיכת דמו הנקי של הרוצח בשגגה, וזהו הטעם להקמת ערי המנוסה ולהכוונת הדרכים אליהן.

יישוב הסתירה – מה היא רציחה בשגגה

בסופו של דבר, הצגת הדברים השונה בשתי הפרשיות מעוררת את השאלה: **מהו אופיין של ערי המקלט?** מהו יחס התורה לרוצח בשגגה - **כמי שראוי לעונש, או כמי שראוי להגנה?**

הרב אמנון בזק מציע, שסיבת ההבדל שבין שתי הפרשיות נעוצה בחילוק מהותי בין שני סוגים של מקרים:

לכל ברור, שהמילה "שגגה" מותירה מרחב גדול, **שחלקו קרוב לאונס וחלקו קרוב לפשיעה.**

נראה, ששתי הפרשיות מתייחסות לשני סוגים של "שגגה". המקרים המוגדרים כשגגה בפרשת מסעי הם (במדבר ל"ב, כב-כג):

"ואם בפתע בלא איבה הדפו או השליך עליו כל כלי בלא צדיה: או בכל אבן אשר ימות בה בלא ראות ויפל עליו וימת, והוא לא אויב לו ולא מבקש רעתו".

כל המקרים הללו מתארים פעולה ישירה הגורמת להריגה, אולם היא נעדרת כוונה להרע.

במקרים אלו, הרוצח לא נזהר מספיק ועשה פעולה רשלנית, ולכן הוא מקבל עונש של גלות לעיר המקלט.

בפרשתנו, לעומת זאת, ניתנת דוגמא שונה לחלוטין (דברים י"ט, ה'): "ואשר יבא את רעהו ביער לחטב עצים, ונדחה ידו בגרון לכרת העץ ונשל הברזל מן העץ ומצא את רעהו ומת...".

רש"י מביא את המחלוקת בחז"ל על פירוש פסוק זה:

9. רש"י

"יש מרבותינו אומרים נשמט הברזל מקתו, ויש מהם אומרים שישל הברזל חתיכה מן העץ המתבקע, והיא נתזה והרגה".

לפי שני הפירושים, זוהי פעולה הנראית יותר כ'גרמא' – תוצאה עקיפה, ולא פעולת הכאה ישירה.

אשר על כן, פרשה זו היא 'בניין אבי' לרציחות בשגגה שניתן לראותם כטרגדיה, ולא כתוצאה של רשלנות פושעת, ועל כן התורה מבקשת להציל את הרוצח בשגגה ולא להעניש אותו.

הבחנה זו באה לידי ביטויים הלכתיים שונים. חז"ל אמנם לא חילקו בין שני סוגי גולים, אולם חילקו בין סוגי השגגות השונים - בין רוצחים בשגגה שאינם זכאים לגלות לבין הגולים, ובין שניהם לבין אלו שאינם חייבים גלות.

וכך כותב הרמב"ם בהלכות רוצח:

10. רמב"ם בהלכות רוצח ושמירת הנפש ו', א-ה

"שלשה הם ההורגים בלא כוונה:

(א) יש הורג בשגגה והעלמה גמורה, וזהו שנאמר בו 'ואשר לא צדה'. ודינו שיגלה לערי מקלט וינצל כמו שביארנו.